

О. В. Шелехань, В. А. Киркач

СКІФСЬКИЙ МЕЧ ЗІ СЛОВ'ЯНСЬКА

Публікується скіфський меч V ст. до н. е. з фондів Слов'янського краєзнавчого музею.

Ключові слова: скіфська культура, басейн Сіверського Дінця, меч, випадкова знахідка, реставрація.

Клинкова зброя є однією з візитних карток скіфської археологічної культури і ця категорія озброєння неодноразово привертала увагу С. А. Скорого. Зокрема, він розпочав свою наукову кар'єру з публікацій рідкісних знахідок довгих вершницьких мечів з території Криму (Скорий 1977; 1979; 1981). Надалі в ході підготовки кандидатської дисертації, дослідник опрацював скіфську зброю з теренів Центральної Європи (Скорий 1982а; 1985; 1990а). Коштовні односічні мечі, а також соціальна позиція їх власників привернули увагу С. А. Скорого після знахідки такого екземпляру з кургану Велика Рижанівка (Skory, Chochorowski 2010; Скорий, Хохоровски 2018). У ході виокремлення скіфського елемента на лісостепових пам'ятках він розглядав мечі та кинджали як один з можливих елементів кочівницької субкультури (Скорий 1990b; 2003). Також дослідник неодноразово звертався до виокремлення певних типів клинкової зброї чи до публікації яскравих і виразних знахідок (Скорий 1982b; Бессонова, Скорий 1986; Махортих, Скорий 1986; Кислий, Скорий 1990).

У запропонованій статті до ювілею С. А. Скорого хотілося б ще раз торкнутися зброєзнавчої тематики і розглянути нову знахідку скіфського меча зі Слов'янського краєзнавчого музею. Але на початку варто дещо відступити від суто наукового викладу і розповісти про умови отримання знахідки та її долю після виявлення.

© О. В. ШЕЛЕХАНЬ, В. А. КИРКАЧ, 2019

Меч (за номером книги надходження КН 25933, та інвентарним номером Арх. 1772) було передано до музею в січні 2017 р. місцевим мешканцем Д. С. Дюженко. Оскільки Слов'янськ з квітня 2014 р. був однією з перших гарячих точок Антитерористичної операції на сході України, навіть після звільнення місто постійно перебуває в медійному полі. Тому виняткова знахідка давньої зброї отримала розголос в суспільстві. Зокрема, місцевим активістам вдалось організувати кампанію зі збору коштів на реставрацію меча. Не в останню чергу це стало можливим завдяки активній позиції головного редактора видання «Новости Донбасса» О. В. Мацуки та старшого наукового співробітника Українського центру культурних досліджень М. Є. Левади¹.

Невдовзі, у квітні 2017 р., зберігач фондів музею Є. В. Калугіна передала знахідку до Національного науково-дослідного реставраційного Центру України. У церемонії передачі меча взяли участь голова Польового комітету Інституту археології НАН України Ю. В. Болтук та міністр культури України Є. М. Ніщук, який взяв під особистий контроль хід реставрації і особисто надав певну допомогу².

Протягом року меч був відреставрований художником-реставратором творів з металу вищої категорії В. М. Голубом і в жовтні 2018 р. відреставрований меч було передано до Слов'янського краєзнавчого музею. В урочистій церемонії взяли участь міністр культури України Є. М. Ніщук, міський голова Слов'янську

1. <https://day.kyiv.ua/uk/photo/restavraciya-pamyati>.
2. http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245224621&cat_id=244913751;http://restorer.kiev.ua/?p=4167.

В. М. Лях, директорка Слов'янського краєзнавчого музею Л. Я Зандер та бійці військової частини 3035 Національної гвардії України¹.

Втім, як на жаль часто буває, внаслідок суспільного розголосу, в популярних виданнях були озвучені припущення щодо історичного контексту знахідки, які не зовсім відповідають дійсності. Тому у даній статті запропонована фахова публікація меча та висвітлення його історичного тла.

РЕСТАВРАЦІЯ ТА ОПИС ЗНАХІДКИ

На момент виявлення меч перебував у незадовільному стані. Він був вкритий значними корозійними нашаруваннями, слабо прочитався декор руків'я. Його поверхня з усіх сторін містила повздовжні та поперечні тріщини основи. В місцях втрати мінералізованих ділянок крайів леза, руків'я та навершя проглядалась товщина корозійного шару та металеве ядро. Корозійні кірки були вкриті різними за розмірами бородавками.

Корозійний шар досліджувався під мікроскопом Delta Optical з використанням металевого зонду (голки, скальпеля). Зовнішній шар складався з продуктів корозії заліза коричнево-червоного відтінку, характерного для оксидів та гідроксидів заліза, із залишками ґрунту (піску). Внутрішній шар корозії складався з більш твердого, на окремих ділянках товстого шару магнетиту Fe_3O_4 , який добре видно на зламах. В окремих місцях розшарувань, втрат, у тріщинах залягають активні локалізації хлоридів заліза.

Корозійні нашарування, що закривали деталі рельєфу меча були видалені вибірково, зберігаючи щільність та цілісність мінералізованої поверхні, що складається з твердого магнетиту. Видалені окремі великі бородавки та нарости. В процесі розкриття поверхні, аварійні (не стабільні) та підозрілі ділянки, місця втрат, тріщини та розшарування основи оброблені інгібітором. Ділянки з відшарованими мінералізованими кірками були просочені та склеєні розчином полімеру. Тріщини та місця склеювання були укріплені спеціально приготовленою мастикою.

У результаті здійснених консерваційно-реставраційних заходів було проведено стабілізацію, укріплення та консервацію знахідки; чіткіше виявлено жолобки на клинку, декор на руків'ї; виконано графічну прорисовку абрисів меча після реставрації, з відтворенням втрачених ділянок. Саме завдяки не видаленим мі-

Метричні параметри меча зі Слов'янськf

Параметр, см	Частина			
	Навершя	Руків'я	Перехрестя	Клинок
Ширина	9,3	3,9	9,1	6,8
Довжина / висота	5,2	8,5	4,1	60
Товщина	1,4	1,6	0,9—1,7	0,7—0,9

неральним кіркам, максимально збережено та виявлено форму 1 елементи декору меча.

Меч має зооморфне волютоподібне навершя із «очами» в основі. Контур волют ламаний, на місцях перегину вони дещо потовщені, що може трактуватись як восковиця дзьоба чи суглоб пазура. Рукоятка меча прямокутна, з двома поздовжніми жолобками. Її бічні грані оздоблені поперечними рельєфними рисками, подібними до обмотки. Перехрестя дещо асиметричної трикутної форми з виїмкою в основі. Клинок трикутної форми, лінзоподібний в перетині, оздоблений п'ятьма вузькими поздовжніми жолобками. (рис. 1).

Сучасна довжина меча становить 75,3 см, але з оглядом на втрачене внаслідок пізнього зламу вістря, первинно цей показник міг бути принаймні на п'ять сантиметрів більшим. Детальна інформація про параметри меча наведена в таблиці.

Крім того, для отримання радіоскопічного та радіографічного зображення в Інституті електрозварювання імені Євгена Патона НАН України було проведено рентгенографічне дослідження меча (рис. 1: 3)², що допомогло краще зрозуміти його форму. Завдяки цьому було виявлено ступінь мінералізації основи. Металеве ядро збереглося приблизно на 60%. На представленому знімку добре виділяються вузлові точки конструкції, чітко простежується контур основи клинка під перехрестям.

АНАЛОГІ ТА ДАТУВАННЯ

Виразні особливості меча впевнено дозволяють віднести його до кола класичних скіфських старожитностей (Мерперт 1948, с. 74). Найбільш характерною його рисою є навершя, оздоблене у звіриному стилі. Зразки із волютоподібним зооморфним навершям з'являються у Північному Причорномор'ї наприкінці VI — початку V ст. до н. е. Але першими впроваджуються вироби, із волютами, оформленими у вигляді голови хижого птаха. І лише згодом отримують поширення вироби із очима в основі навершя.

Одним з перших надійно датованих комплексів може вважатись курган 401 біля с. Журавка на Правобережжі Дніпра (рис. 2: 1). Дата цього

1. http://mincult.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=245419522; <http://ngu.gov.ua/ua/news/gvardiyaci-vzyaly-uchast-u-peredachividrestavrovanogo-skifskogo-mecha-muzeyu-uslovyansku>.

2. <http://restorer.kiev.ua/?p=4231>.

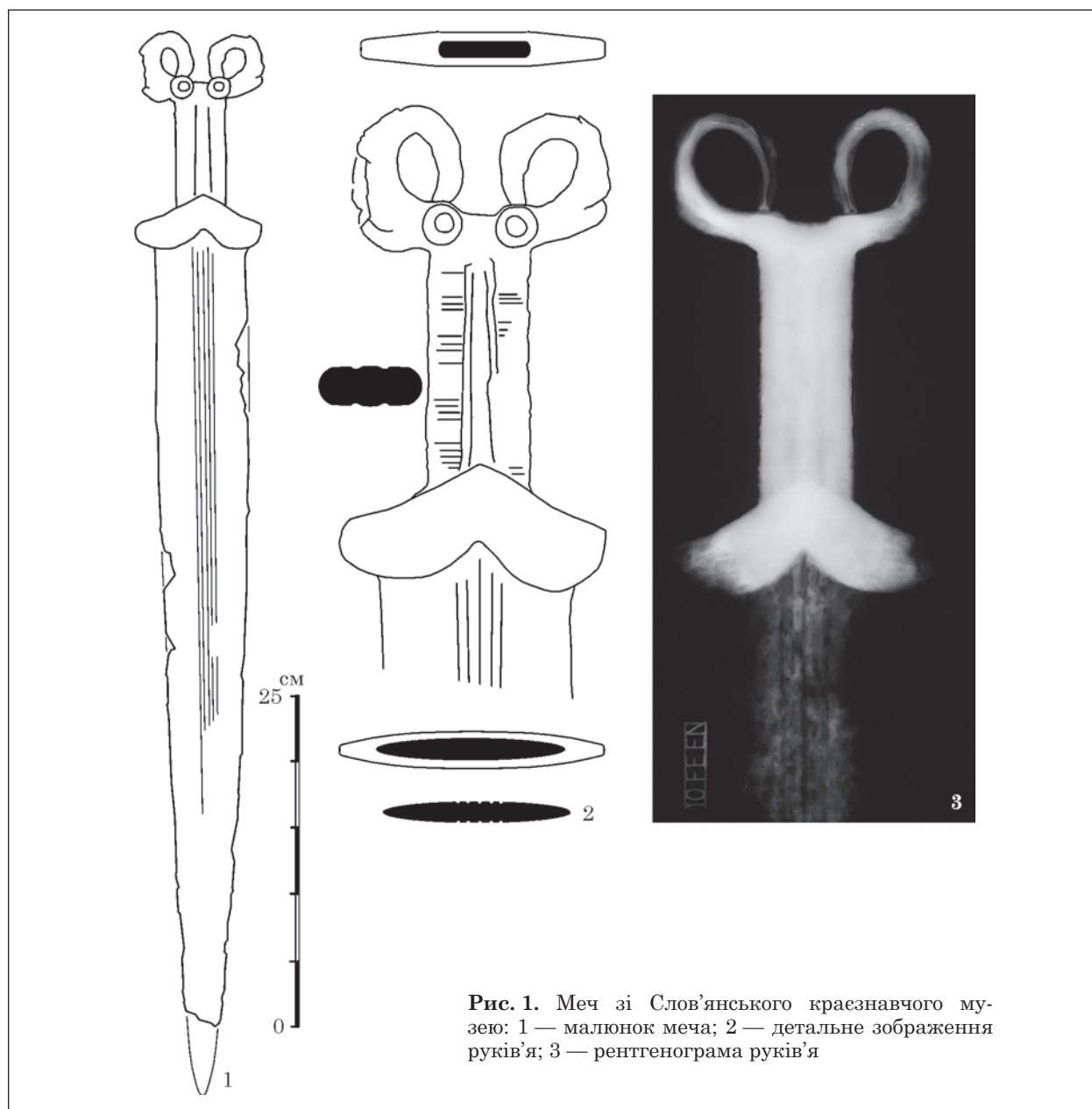

Рис. 1. Меч зі Слов'янського краєзнавчого музею: 1 — малюнок меча; 2 — детальне зображення руків'я; 3 — рентгенограма руків'я

поховання, у межах 480-х — 470-х рр. до н. е. встановлюється за знахідкою аттичного кіліка та хіоської амфори, а також характерних прикрас кінської вузди у вигляді голови орла та голови лося (Алексеев 2003b, с. 198—199; Гречко 2017, с. 94).

Відомі поховання другої чверті V ст. до н. е., де були знайдені довгі мечі, які через стан збереженості матеріалу не можуть бути впевнено інтерпретовані як зразки з волютоподібним навершям. Але варто їх згадати, оскільки вони вповні відображають комплекс тогочасного воїнського реманенту. Мова йде про курган 1G Маріцинського могильника біля с. Аджигол та Новорозанівка, к. 1, п. 1 у Нижньому Побужжі. Вони добре датуються за супутніми знахідками сагайдачної ажурної бляхи та хіоської пухлогорлої амфори розвинутого типу відповідно

(Шапошникова, Ребедаило 1977, с. 70; Монахов 2003, с. 17).

В ході пошуку аналогій неможливо оминати комплекс кургану 4 біля с. Бересняги у Середньому Подніпров'ї (рис. 2: 2). Окрім довгого меча звідси походять характерні Г-подібні псалії та золота обкладка дерев'яної чаші, оздоблена зображенням голови хижого птаха. Остання аналогічна знахідкам з багатого скіфського кургану Завадська Могила середини — третьої чверті V ст. до н. е. (Гречко 2017, с. 88).

Цікава аналогія відома зі Східного Криму. Зокрема, з кургану 48 Акташського могильника походить довгий меч, що був зафіксований разом зі срібними позолоченими пластинками дерев'яного посуду (рис. 2: 3). На останніх нанесено зображення крилатого лева, що характерне для мистецтва V ст. до н. е. Особли-

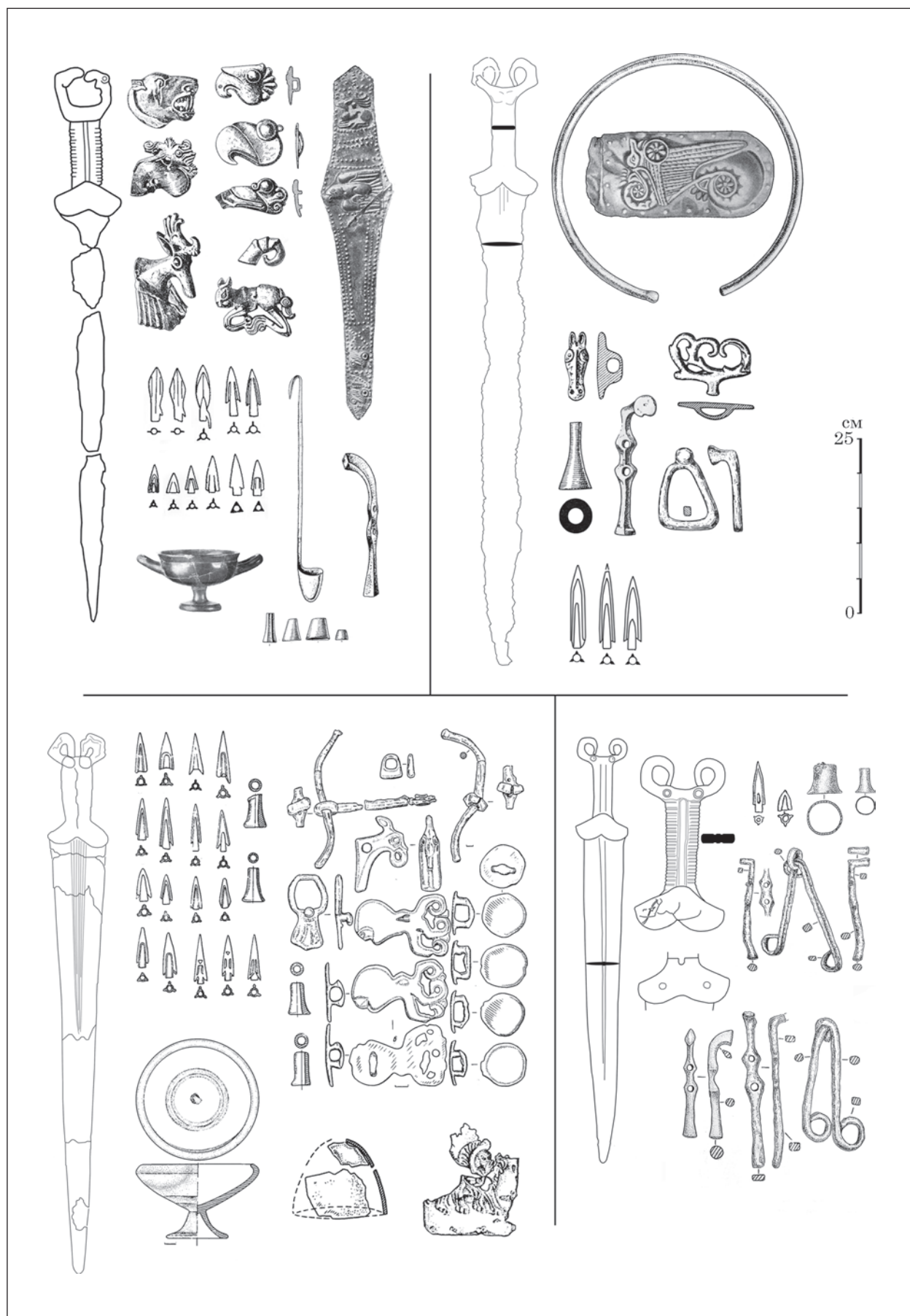

Рис. 2. Комплекси V ст. до н. е. з мечами із зооморфним наверш'ям: 1 — Журавка, к. 401; 2 — Бересняги, к. 4; 3 — Акташський могильник, к. 48; 4 — Перещепине, к. 3/2002

вості цього зображення разом з характерними прикрасами вузди, такими як нащічні бляхи у вигляді задніх лап тварин, дозволяють віднести це поховання до третьої чверті V ст. до н. е. (Бессонова, Скорый 1986, с. 165).

Добре датовані мечі із зооморфними волютоподібними навершьями представлені у похованнях Перещепинського могильника. Один з них походить з кургану 3/2002 (рис. 2: 4). Його дата визначається фасоською амфорою другої — третьої чверті V ст. до н. е. Не суперечить цьому й сагайдачний набір, укомплектований переважно баштоподібними та підтрикутними наконечниками. Також за матеріалами цієї пам'ятки бачимо, що мечі типу слов'янського побутують і дещо довше. Зокрема, аналогічний артефакт було зафіксовано під курганом 13 разом з амфорою останньої чверті V ст. до н. е. (Махортых 2012, 150).

Основні риси оздоблення руків'я меча зі Слов'янська, такі як складне зооморфне навершя, ясно декорована рукоятка з поздовжніми жолобками та імітацією обмотки, жолобки на клинку, тощо — всі ці риси отримали творче продовження і в подальшому. Зокрема, вони відомі на мечах із ажурним навершьям, що були поширені протягом другої половини V — першої чверті IV ст. до н. е. (Шелехань 2017, с. 465).

Також слід зауважити особливості розташування очей на навершї. Як можна бачити на

прикладі раніше згаданого меча з Журавки, к. 401, розташування очей на кінцях волют, сформованих у вигляді голови хижого птаха, характерно для відносно ранніх екземплярів. Таке оздоблення навершья бачимо вже наприкінці VI ст. до н. е. на кинджалах із сегментоподібним перехрестям (Бабенко, Шелехань 2015; Діденко, Шелехань 2016). У свою чергу, очі, розташовані в основі навершья, у більшій мірі характерні для оздоблення зброї середини — кінця наступного сторіччя.

Додатково слід звернути увагу на оздоблення клинка жолобками. Ця риса є відносно пізньою і не простежується на мечах першої половини V ст. до н. е. Разом з тим, масивний обрис клинка у більшій мірі тяжіє до зразків середини вказаного сторіччя, оскільки починаючи з його останньої чверті домінують клинки трикутної форми. Враховуючи викладені вище міркування, меч зі Слов'янську найкраще датувати у рамках середини — третьої чверті V ст. до н. е.

КОНТЕКСТ ЗНАХІДКИ МЕЧА ЗІ СЛОВ'ЯНСЬКА

Меч було виявлено у 2015 р. в околицях м. Слов'янськ, ймовірно на правому березі річки Сіверський Донець (рис. 3). З оглядом на те, що точне місце знахідки вірогідно не може бути встановлене, а в інформаційному полі за мечем

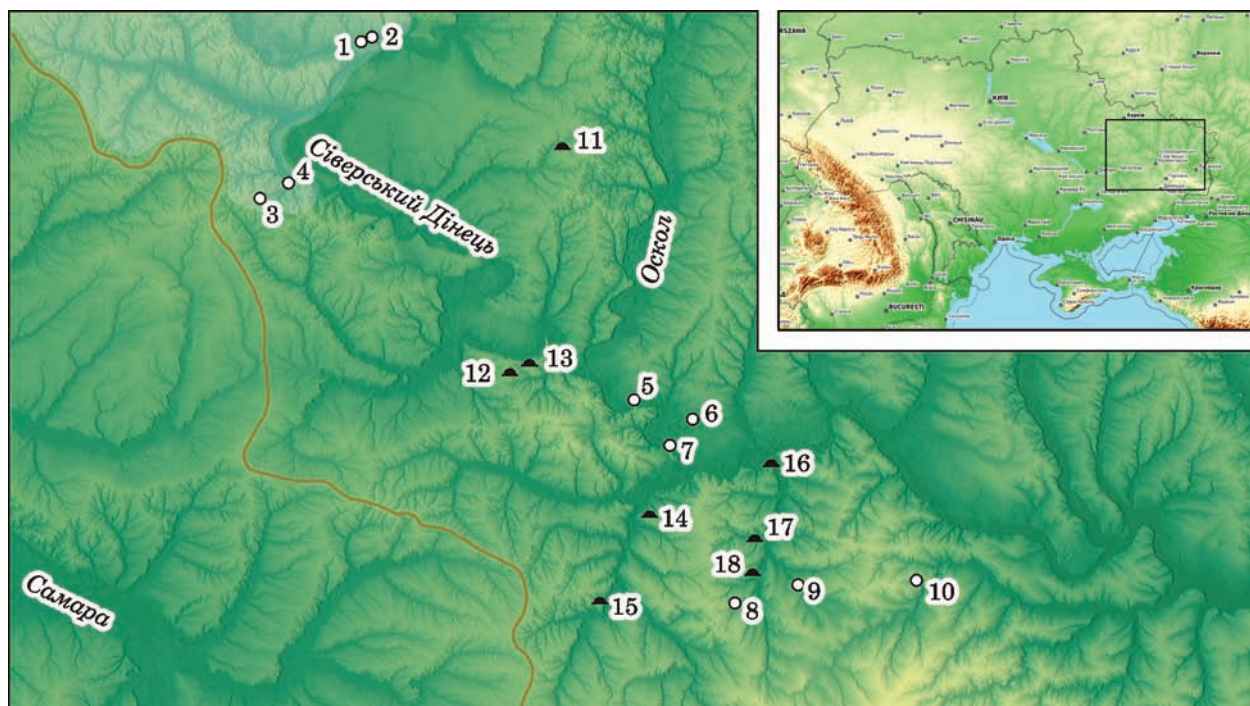

Рис. 3. Карта пам'яток скіфського часу в басейні Сіверського Дінця на межі лісостепової та степової смуги: 1, 2 — Чугув; 3 — Верхній Бішкін; 4 — Нижній Бішкін; 5 — Слов'яногірськ; 6 — Лиман; 7 — Слов'янськ; 8 — Красне; 9 — Покровське; 10 — Первомайськ; 11 — Волоська Балаклія; 12 — Мала Комишуваха; 13 — Шпаківка; 14 — хутір Бревин; 15 — Райське; 16 — хутір Кам'янка; 17 — Васюківка; 18 — Ступки (1—9 — знахідки клинкової зброї; 10—18 — поховальні пам'ятки). Суцільною лінією позначено вододільний Муравський шлях, освітлений ареал — сіверськонецька група пам'яток у лісостепу

вже закріпилась прив'язка до місто Слов'янськ вважаємо за потрібне лишити саме таку назву.

Фактично, меч було знайдено на межі двох великих ландшафтних зон. Правобережжя Сіверського Дінця відноситься до лесових височин з середньо гумусними чорноземами, а на лівому березі поширені терасові піщані та лесові рівнини. Крім того заплава Сіверського Дінця та його правих припливів відносяться до плавневих лучно-степових ландшафтів. Оскільки в шарі корозії було зафіксовано піщинки, скоріш за все меч залягав у низинній місцевості. Відзначимо також, що розчленованість ресурсної зони на різноманітні ареали із варіативною флорою та рівнем зволоження в цілому сприяють цілорічному веденню скотарського господарства (Бессонова 1999, с. 150; 2000, с. 118—119)¹.

В археологічному вимірі, басейн Кривого Торця відноситься до північностепової групи пам'яток за В. С. Ольховським. Нагадаємо, що дослідник відносив до цієї групи периферійні поховання смуги Степу та підкреслював їх нерегулярний і розпорошений характер. В свою чергу, основний масив скіфських поховальних пам'яток Подніпров'я та Приазов'я розташований на відстані не менш ніж 150 км на південний захід (Ольховський 1991, с. 167—172, рис. 1; 2; див також: Мозолевський 2005, с. 88—90). Що ж до осередків життєдіяльності у Лісостепу, регулярні скупчення поселенських та поховальних пам'яток фіксуються принаймні на відстані у 100 км на північний захід (Гречко 2010, с. 24—25).

Перші свідчення про старожитності цього мікрорегіону наводив Д. І. Багалій в описі Археологічної карти Харківської губернії. Серед переліку досліджених на той момент курганних пам'яток виділялись лише кілька пунктів доби раннього заліза. При чому, всі вони не формують компактних некрополів, натомість представлені поодинокими впускними похованнями в кургани бронзового віку (Багалій 1905, с. 43, 57, 61, див. також: Городцов 1905, с. 260; 1907, с. 248). Дещо доповнив цей перелік Б. А. Шрамко, включивши до нього відомості про знахідки окремих речей у низинах Дінця, які він інтерпретував як сліди стоянок кочовиків (Шрамко 1962, с. 151, 170—171, рис. 67).

В подальшому археологічна карта була дещо доповнена. У контексті поданої статті можна згадати публікації знахідок клинкової зброї на межі степової та лісостепової смуги. Мова йде, передусім, про архаїчні кинджали з Верхнього Бишкіна та Нижнього Бишкіна, що асоціюються не з поселенською мережею регіону, що виникла пізніше за час побутування цих знахідок. Натомість вони інтерпретуються як сліди пересування кочових загонів вододільним Муравським шляхом (Крютченко 2018, с. 70).

1. <http://geomap.land.kiev.ua/landscape.html>.

Крім того на рівнинному плато лівого берега Сіверського Дінця відоме одиничне поховання біля с. Волоська Балаклія. Цей комплекс примітний знахідкою довгого меча з ажурним навершям, що може бути трохи пізнішим за меч зі Слов'янську (Шрамко 1983, с. 60). Раніше, з оглядом на віддаленість цієї знахідки від поселенських осередків, він також був залучений до низки пам'яток північностепової групи (Шелехань 2016, с. 182).

Цікавий матеріал було опубліковано дослідниками з Донецька у Каталозі випадкових знахідок. Серед них наведені архаїчні зразки клинкової зброї з околиць Слов'яногірська (з 2003 р. м. Святогірськ Донецької обл.) та Первомайська, а також кинджал середньоскіфського часу з с. Красне (з 2016 р. с. Іванівське Бахмутського р-ну Донецької обл.) (Каталог... 1994, с. 46—49; див. також: Кравец, Швецов 1987, с. 253; Татаринов и др., 1996, рис. 7: 7). Загалом, картографування цих знахідок разом з низкою інших зразків зброї з Приазов'я та басейну Сіверського Дінця дозволило прив'язати ці точки на карті із сухопутними комунікаціями, передусім із вже згаданим Муравським шляхом (Билинський, Шелехань 2014, с. 135).

Важливий досвід для розуміння обставин осідання у цьому регіоні зброї належить дослідникам, котрі звернули увагу на солоні озера поблизу Слов'янську. Так, Б. А. Шрамко припускав, що з цих родовищ могли видобувати сіль землероби Лівобережного Лісостепу для своїх господарських потреб (Шрамко 1984, с. 143; див. також: Кравец 1994, с. 94). Згодом Ю. В. Болтрик, розглядаючи у ширшому контексті свідчення щодо соляних промислів скіфського часу, зауважив, що головними агентами впливу у вказаному регіоні були кочовики. Отже, саме вони мали бути ініціаторами та головними здобувачами вигоди від цього виробництва. Тому низка знахідок зброї в районі між солоними Торськими і Бахмутськими озерами та Муравським шляхом пояснювалась як сліди суточок між різними угрупованнями за стратегічну сировину (Болтрик 2010, с. 32; 2014, с. 69, 75, рис. 5). З оглядом на те, що в сучасній скіфології панує погляд на кочовиків як на домінуючу силу в Східній Європі доби раннього заліза, слід вказати, що остання точка зору вважається більш обґрунтованою.

Також треба відзначити, що частина знахідок зброї у цьому регіоні тяжіє до низинних заплавноїх ландшафтів. Заплавні луки можуть пов'язуватись із сезонними стійбищами чи пам'ятками осілости скіфів (Гаврилюк 2005, с. 90). Прагнення кочовиків до влаштування зимівників у заплавноїх низинних теренах неодноразово відмічалось як у писемних джерелах, так і у етнографічних спостереженнях (Хазанов 1975, с. 12—13; Крадин 2001, с. 160). На користь цього свідчить пасаж Геродота у описі Борисфену і згадка про те, що найкращі

пасовиська Великого Лугу належали найпотужнішому скіфському угрупованню (Herod IV, 53). Тож, судячи з наявних свідчень, у безконтекстних знахідках заплави Сіверського Дінця можна також вбачати сліди зіткнень за пасовиська (Гаврилюк 2005, с. 95; Дараган 2016, с. 46).

Слід згадати про думку, яка пояснює поширення випадкових знахідок скіфської клинкової зброї тим, що вони лишилися від культових споруд або місць жертвоприношень (Хреков 2008, 345; Ворошилов 2011, с. 167). Зазначимо, що для варварів Західної й Центральної Європи подібна практика надійно засвідчена і писемними джерелами, і даними археології (Kristiansen 2002, s. 329; Westhausen 2018, p. 143—144), але для скіфських старожитностей це припущення не має ані надійних доказів, ані належного обґрунтування.

У середині V ст. до н. е., тобто у час коли був виготовлений меч зі Слов'янську, простежується ускладнення військово-політичної ситуації у Північному Причорномор'ї. На думку дослідників це було пов'язане зі зростанням мілітаризації скіфського суспільства (Марченко 1980, с. 142; Виноградов, Марченко 1990, с. 150—151). Характерно, що саме для цього часу притаманна найбільша типологічна різноманітність клинкової зброї. Крім того, більшість мечів та кинджалів Східної Європи відносяться саме до середньоскіфського періоду (Ковалевская и др. 2014, с. 143). Не виключено, що піднесення військової справи пояснюється також і внутрішньоскіфськими конфліктами (Алексеев 2003, с. 210—211).

Ймовірно з цим кореспондуються зміни в характері поселенських структур Лісостепу V ст. до н. е. Адже в цей час занепадають такі непересічні пам'ятки, як Західне Більське та Мотронинське городища (Гречко 2017, с. 100). Простежені пертурбації фіксуються не тільки на пам'ятках варварського населення, а й на матеріалах античних пам'яток. У першій половині вказаного сторіччя зникають сільські поселення у пониззі Дністра та Південного Бугу та на території Східного Криму (Марченко 1980, с. 137; Виноградов 1989, с. 104). Шари згарищ фіксуються у ряді міст Боспору, після чого тут зводяться оборонні споруди (Виноградов, Горончаровский 2008, с. 46—49).

Висновки

Таким чином опублікована знахідка меча зі Слов'янського краєзнавчого музею певною мірою доповнює археологічну карту регіону. Зазначимо, за ранньоскіфського часу в басейні Сіверського Дінця не фіксується стабільна присутність населення. Відомо лише незначна кількість окремих поховальних споруд, таких як курган на р. Калітва чи Люботинські кургани. Незалежно від того, розташовані ці споруди у смузі лісостепу чи степу, вони пов'язуються із номадами. Але тоді як лісостепова частина ба-

сейну Дінця заселяється у VI ст. до н. е. землеробськими племенами, на широті Слов'янську й надалі фіксується відносно незначна кількість пам'яток.

Значна частина знахідок зброї у районі Слов'янську позбавлена археологічного контексту. Тому сьогодні ми можемо лише з певною долею ймовірності говорити про те, чи походить той чи інший артефакт зі зруйнованої поховальної споруди, чи він дійсно був втрачений своїм власником в бою. В контексті цього можна згадати слова В. А. Городцова, присвячені збереженню археологічної спадщини Подінців'я: *«Народы, съ глубокой древности населявшие и посещавшие богатый Бахмутский край, стремились увзковъчить свою память въ истории вещественными памятниками и они навърное достигли бы своей завътной и благородной цъли, если бы не выступили против нихъ три врага: грабитель, кладоискатель и бобакъ»* (Городцов 1907, с. 212).

Утім, з оглядом на наявні дані можемо сміливо стверджувати, що Танаїс, названий Геродотом пограничною рікою Скії, приваблював кочовиків протягом і архаїчного, і класичного періодів скіфської історії. Можна припускати, що свого роду магнітами тут виступали природні багатства регіону — солоні озера та заплавні луки. Вкупі з прилеглим суходільним шляхом, який пізніше отримав назву Муравського, вони посприяли проникненню скіфів і разом з тим стали для них яблуком розбрату.

ПОДЯКА

Користуючись нагодою, автори приносять слова вдячності усім причетним до порятунку та збереження меча зі Слов'янську. Найщиріша подяка художнику-реставратору творів з металу вищої категорії В. М. Голубу за надану інформацію та вичерпні консультації.

ЛІТЕРАТУРА

- Алексеев, А. Ю. 2003. *Хронография Европейской Скифии VII—IV веков до н. э.* Санкт-Петербург: Государственный Эрмитаж.
- Бабенко, Л. І., Шелехань, О. В. 2015. Кинджали із сегментоподібним перехрестям у зібранні Харківського історичного музею. *Археологія*, 4, с. 77-91.
- Багальї, Д. І. 1905. Объяснительный текст къ Археологической картъ Харьковской губ. *Труды XII археологического съезда в Харькове 1902 г.*, 1, с. 1-92.
- Бессонова, С. С. 1999. Український Лісостеп скіфського часу. Історико-географічна ситуація. *Археологія*, 1, с. 148-160.
- Бессонова, С. С. 2000. Деякі закономірності розміщення пам'яток скіфського часу в Українському Лісостепу. *Археологія*, 2, с. 116-131.
- Бессонова, С. С., Скорый, С. А. 1986. Погребение скифского воина из Акташского могильника в восточном Крыму. *Советская археология*, 4, с. 158-169.

- Билинский, О. О., Шелехань, О. В. 2014. Случайные находки мечей и кинжалов скифского времени на Днепровском Левобережье. В: Мордвинцева, М. (ред.). *Archaeological and linguistic researches: materials of the Humboldt-Conference*. Kyiv, с. 132-147.
- Болтрик, Ю. В. 2010. Соляные промыслы Северного Причерноморья в скифское время (к постановке проблемы). *Боспорские чтения*, XI, с. 31-34.
- Болтрик, Ю. В. 2014. Соляні промисли Північного Причорномор'я в скіфській час. *Археологія*, 4, с. 63-80.
- Виноградов, Ю. А., Горончаровский, В. А. 2008. *Военная история и военное дело Боспора Киммерийского (VI в. до н. э. — середина III в. н. э.)*. Санкт-Петербург: СПбГУ.
- Виноградов, Ю. А., Марченко, К. К. 1991. Северное Причерноморье в скифскую эпоху. Опыт периодизации истории. *Советская археология*, 1, с. 145-155.
- Виноградов, Ю. Г. 1989. *Политическая история Ольвийского полиса в VII—I вв. до н. э.* Москва: Наука.
- Ворошилов, А. Н. 2011. Акинаки келермесского типа в Донской Лесостепи. В: Березуцкий, В. Д. (ред.). *Восточноевропейские древности скифской эпохи*. Воронеж: Научная книга, с. 156-168.
- Гаврилюк, Н. А. 2005. Природные ресурсы и археологические памятники как основа для реконструкции системы жизнедеятельности в степной Скифии. В: Крадин, Н. Н. (ред.). *Социальная структура ранних кочевников Евразии*. Иркутск: ИГТУ, с. 88-106.
- Городцов, В. А. 1905. Результаты исследований в Изюмском уезде Харьковской губернии 1901 г. *Труды XII археологического съезда в Харькове 1902 г.*, 1, с. 174-225.
- Городцов, В. А. 1907. Результаты исследований в Бахмутском уезде Екатеринославской губернии 1903 г. *Труды XIII археологического съезда в Екатеринославе*, 1, с. 211-285.
- Гречко, Д. С. 2010. *Населення скіфського часу на Сіверському Дініці*. Київ: ІА НАНУ.
- Гречко, Д. С. 2017. О формировании Классической Скифии в V в. до н. э. *Археологія і давня історія України*, 2 (23), с. 78-106.
- Дараган, М. Н. 2016. Скифские междоусобицы. *Вестник древней истории*, 76, 1, с. 22-62.
- Діденко, С. В., Шелехань, О. В. 2016. Кинджали скіфського часу із перехрестями спрощених форм (за матеріалами Національного музею історії України). *Археологія*, 2, с. 66-77.
- Каталог... 1994. *Каталог случайных находок из археологических собраний Донецкой области*. Донецк.
- Кислий, О. Є., Скорий, С. А. 1990. Скіфське поховання V ст. до н. е. поблизу Керчі. *Археологія*, 2, с. 128-130.
- Ковалевская, В. Б., Морозова, И. Ю., Ръчков, С. Ю. 2014. Передвижения ранних скифов на основании картографирования акинаков VII—V вв. до н. э. и использование генетических данных. В: Лукьяшко, С. И. (ред.). *Война и военное дело в скифо-сарматском мире*. Ростов-на-Дону: ЮНЦ РАН, с. 141-161.
- Кравец, Д. П. 1994. Бронзовый казан скіфського часу з Слов'янська. *Тезиси докладов Международной конференции «Проблемы скифо-сарматской археологии Северного Причерноморья»*. Запорожье, с. 94-95.
- Кравец, Д. П., Швецов, М. Л. 1987. Скифский кинжал из Донбасса. *Советская археология*, 2, с. 253-254.
- Крадин, Н. Н. 2001. *Империя хунну*. Москва: Логос.
- Крютченко, О. О. 2018. На кордоні зі Степом. південна група городищ скіфського часу Дніпро-Донецького Лісостепу. *Археологія і давня історія України*, 2 (27), с. 64-76.
- Марченко, К. К. 1980. Модель греческой колонизации Нижнего Побужья. *Вестник древней истории*, 1, с. 131-143.
- Махортых, С. В. 2012. Хронология Перещепинского курганного могильника близ Бельска. *Stratum plus*, 3, с. 145-160.
- Махортых, С. В., Скорий, С. А. 1986. Мечі та кинджали скіфського часу без наверхш. *Археологія*, 56, с. 72-78.
- Мерперт, Н. Я. 1948. Акинак с когтевидным навершием. *Краткие сообщения Института истории материальной культуры*, 22, с. 74-79.
- Мозолевський, Б. М. 2005. *Етнічна географія Скіфії*. Київ: Корвін-прес.
- Монахов, С. Ю. 2003. *Греческие амфоры в Причерноморье. Типология амфор ведущих центров-экспортных товаров в керамической таре. Каталог-определитель*. Москва; Саратов: Киммерида.
- Ольховский, В. С. 1991. *Погребально-поминальная обрядность населения Степной Скифии*. Москва: Наука.
- Скорий, С. А. 1977. Раннескифский меч из с. Изюмовка близ Старого Крыма. *Советская археология*, 1, с. 280-281.
- Скорий, С. А. 1979. Меч из собрания Крымского краеведческого музея. *Советская археология*, 3, с. 258-260.
- Скорий, С. А. 1981. Скіфські довгі мечі. *Археологія*, 36, с. 19-26.
- Скорий, С. А. 1982а. Історія вивчення зброї скіфського типу в Середній Європі. *Археологія*, 39, с. 23-30.
- Скорий, С. А. 1982b. «Скифские» мечи с лучковидным перекрестьем. В: Телегин, Д. Я. (ред.). *Материалы по хронологии археологических памятников Украины*. Київ: Наукова думка, с. 83-86.
- Скорий, С. А. 1985. Про місце виготовлення предметів озброєння з Віташківського комплексу. *Археологія*, 52, с. 65-68.
- Скорий, С. А. 1990а. К вопросу о скифских походах в лужицкие земли. *Советская археология*, 1, с. 34-41.
- Скорий, С. А. 1990b. *Курган Переп'ятиха*. Київ: Наукова думка.
- Скорий, С. А. 2003. *Скифы в Днепровской Правобережной Лесостепи (проблема выделения иранского этнокультурного элемента)*. Київ: ІА НАНУ.
- Скорий, С. А., Хохоровски, Я. 2018. *Большой Рыжановский курган*. Киев: Олег Філюк.
- Татаринов, С. И., Кравец, Д. П., Копыл, А. Г. *Древности Бахмутского края (археологические очерки)*. Артемовск: Артемовский краеведческий музей.
- Хазанов, А. М. 1975. *Социальная история скифов*. Москва: Наука.
- Хрегов, А. А. 2008. «Скифский логос» Геродота и население Лесостепного Прихоперья в раннем железном веке. *Археологія Восточно-Европейской степи*, 6, с. 343-361.
- Шелехань, О. В. 2016. Клинок зброї скіфського типу на теренах Східноєвропейського Лісостепу. *Археологія і давня історія України*, 2 (19), с. 179-188.

Шелехань, О. В. 2017. Хронологічна колонка двосічної клинкової зброї скіфського часу (за матеріалами пам'яток Лисостепу). В: Дмитрієнко, М. Ф. (ред.). *Історія давньої зброї. Дослідження 2016*. Київ: Інститут історії НАНУ.

Шрамко, Б. А. 1962. *Древности Северского Донца*. Харьков: ХГУ.

Шрамко, Б. А. 1984. Обработка кожи в Скифии. В: Ковалева, И. Ф. (ред.). *Проблемы археологии Поднепровья III—I тыс. до н. э.* Днепропетровск: ДГУ, с. 142-156.

Kristiansen, K. 2002. The tale of the sword — swords and swordfighters in Bronze Age Europe. *Oxford journal of archaeology*, 21, 4, p. 319-332.

Skory, S., Chochorowski, J. 2010. About one group of parade swords of Scythian Age. *Extras din Istros*, XV, p. 267-281.

Westhausen, I. 2018. Early Iron Age hoards between Brittany and the Carpathian basin — a preliminary review. In: Nebelsick, L. D. (ed.). *Archaeologica Hereditas. Sacred space: contributions to the archaeology of belief*. Warsaw, p. 135-148.

REFERENCES

Alekseev, A. Ju. 2003. *Khronografіa Evropeiskoi Skifii*, Sankt-Peterburg: Gosudartvennij Ermitazh.

Babenko, L. I., Shelekhan, O. V. 2015. Kyndzhaly iz sehmentopodibnym perekhrestiam u zibranni Kharkivskoho istorichnoho muzeiu. *Arkheologia*, 4, s. 77-91.

Bahaliei, D. Y. 1905. Obiiasnytelnyi tekst k Arkheolohycheskoi kartie Kharkovskoi hub. *Trudy XII arkheolohycheskoho siezda v Kharkove 1902 g.*, 1, s. 1-92.

Bessonova, S. S. 1999. Ukrainskyi Lisostep skifskoho chasu. Istoryko-heohrafichna sytuatsiia. *Arkheologia*, 1, s. 148-160.

Bessonova, S. S. 2000. Deiaki zakonmirnosti rozmishchennia pam'iatok skifskoho chasu v Ukrainskomu Lisostepu. *Arkheologia*, 2, s. 116-131.

Bessonova, S. S., Skoryi, S. A. 1986. Pogrebenie skifskogo voina iz Aktashskogo mogilnika v vostochnom Krymu. *Sovetskaia arkheologiia*, 4, s. 158-169.

Bilinskii, O. O., Shelekhan, O. V. 2014. Sluchainye nakhodki mechei i kinzhalov skifskogo vremeni na Dneprovskom Levoberezh'e. In: Mordvintseva, V. (ed.). *Archaeological and linguistic researches: materials of the Humboldt-Conference*. Kyiv, p. 132-147.

Boltrik, Yu. V. 2010. Soliane promysly Severnogo Prichernomoria v skifskoe vremia (k postanovke problemy). *Bosporskie chteniia*, XI, s. 31-34.

Boltryk, Yu. V. 2014. Soliani promysly Pivnichnoho Prychornomoria v skifskii chas. *Arkheologia*, 4, s. 63-80.

Vinogradov, Yu. A., Goroncharovskii, V. A. 2008. *Voennaia istoria i voennoe delo Bospora Kimmeriiskogo (VI v. do n. e. — seredina III v. n. e.)*. Sankt-Petersburg: SPbGU.

Vinogradov, Yu. A., Marchenko, K. K. 1991. Severnoe Prichernomorie v skifskuiu epokhu. Opyt periodizatsii istorii. *Sovetskaia arkheologiia*, 1, s. 145-155.

Vinogradov, Yu. G. 1989. *Politicheskaiia istoria Olviiskogo polisa v VII — I vv. do n. e.* Moskva: Nauka.

Voroshilov, A. N. 2011. Akinaki kelermesskogo tipa v Donskoi Lesostepi. In: Berezutskii, V. D. (ed.). *Vostochnoevropeiskie drevnosti skifskoi epokhi*. Voronezh: Nauchnaia kniga, s. 156-168.

Gavriliuk, N. A. 2005. Prirodnye resursy i arkheologicheskie pamiatniki kak osnova dlia rekonstruktsii sistemy zhiznedeiatelnosti v stepnoi Skifii. In: Kradin, N. N. (ed.). *Sotsialnaia struktura rannikh kochevnikov Evrazii*. Irkutsk: IGTU, s. 88-106.

Gorodtsov, V. A. 1905. Rezultaty issledovaniia v Iziuskom uездеKharkovskoigubernii1901 g. *TrudyXII arkheologicheskogo sezda v Kharkove 1902 g.*, 1, s. 174-225.

Gorodtsov, V. A. 1907. Rezultaty issledovaniia v Bakhmutskom uезде Ekaterinoslavskoi gubernii 1903 g. *Trudy XI-II arkheologicheskogo sezda v Ekaterinoslave*, 1, s. 211-285.

Hrechko, D. S. 2010. *Naseleniia skifskoho chasu na Siverskomu Dintsi*. Kyiv: IA NANU.

Grechko, D. S. 2017. O formirovaniі Klassicheskoi Skifii v V v. do n. e. *Arkheologia i davnia istoria Ukrainy*, 2 (23), s. 78-106.

Daragan, M. N. 2016. Skifskie mezhdousobitsy. *Vestnik drevnei istorii*, 76, 1, s. 22-62.

Didenko, S. V., Shelekhan, O. V. 2016. Kyndzhaly skifskoho chasu iz perekhrestiamy sproshchenykh form (za materialamy Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy). *Arkheologia*, 2, s. 66-77.

Katalog... 1994. *Katalog sluchainykh nakhodok iz arkheologicheskikh sobranii Donetskoi oblasti*. Donetsk.

Kyslyi, O. Ye., Skoryi, S. A. 1990. Skifskie pokhovannia V st. do n. e. poblyzu Kerchi. *Arkheologia*, 2, s. 128-130.

Kovalevskaia, V. B., Morozova, I. Yu., Rychkov, S. Yu. 2014. Peredvizheniia rannikh skifov na osnovanii kartografirovaniia akinakov VII—V vv. do n. e. i ispolzovanie genicheskikh dannykh. In: Lukiasheko, S. I. (ed.). *Voina i voennoe delo v skifo-sarmatskom mire*. Rostov-na-Donu: YuNTs RAN, s. 141-161.

Kravets, D. P. 1994. Bronzovyi kazan skifskoho chasu z Slovianska. In: *Tezysy dokladov Mezhdunarodnoi konferentsy Problemy skyfo-sarmatskoi arkheolohy Severnogo Prychernomoria*. Zaporozhe, s. 94-95.

Kravets, D. P., Shvetsov, M. L. 1987. Skifskii kinzhazh iz Donbassa. *Sovetskaia arkheologiia*, 2, s. 253-254.

Kradin, N. N. 2001. *Imperiia Khunnu*. Moskva: Logos.

Kriutchenko, O. O. 2018. Na kordoni zi Stepom. pivden-na hrupa horodyshch skifskoho chasu Dnipro-Donetskoho Lisostepu. *Arkheologia i davnia istoria Ukrainy*, 2 (27), s. 64-76.

Marchenko, K. K. 1980. Model grecheskoi kolonizatsii Nizhnego Pobuzhia. *Vestnik drevnei istorii*, 1, s. 131-143.

Makhortykh, S. V. 2012. Khronologiia Pereshchepinskogo kurgannogo mogilnika bliz Belska. *Stratum plus*, 3, s. 145-160.

Makhortykh, S. V., Skoryi, S. A. 1986. Mechi ta kyndzhaly skifskoho chasu bez naversh. *Arkheologia*, 56, s. 72-78.

Merpert, N. Ya. 1948. Akinak s kogtevidnym navershiem. *Kratkie soobshcheniia Institua istorii materialnoi kultury*, 22, s. 74-79.

Mozolevskiy, B. M. 2005. *Etnichna heohrafіia Skifii*. Kyiv: Korvin-press.

Monakhov, S. Yu. 2003. *Grecheskie amfory v Prichernomorie. Tipologiia amfor veduchikh tsentrov-eksporterov tovarov v keramicheskoi tare. Katalog-opredelitel*. Moskva; Saratov, Kimmerida.

Olkhovskii, V. S. 1991. *Pogrebalno-pominalnaia obriadnost naseleniia Stepnoi Skifii*. Moskva: Nauka.

Skoryi, S. A. 1977. Ranneskifskii mech iz s. Iziunovka bliz Starogo Kryma. *Sovetskaia arkheologiia*, 1, s. 280-281.

Skoryi, S. A. 1979. Mech iz sobraniia Krymskogo kraevedcheskogo muzeia. *Sovetskaia arkheologiia*, 3, s. 258-260.

Skoryi, S. A. 1981. Skifski dovhi mechi. *Arkheologia*, 36, s. 19-26.

Skoryi, S. A. 1982a. Istoriiia vyvchennia zbroi skifskoho typu v Serednii Yevropi. *Arkheologia*, 39, s. 23-30.

Skoryi, S. A. 1982b. Skifskie mechi s luchkovidnym perekrestem. In: Telegin, D. Ya. (ed.). *Materialy po khronologii arkheologicheskikh pamiatnikov Ukrainy*. Kyiv: Naukova dumka, s. 83-86.

Skoryi, S. A. 1985. Pro mistse vyhotovlennia predmetiv ozbroieniia z Vitashkivskoho kompleksu. *Arkheologia*, 52, s. 65-68.

Skoryi, S. A. 1990a. K voprosu o skifskikh pokhodakh v luzhitskie zemli. *Sovetskaia arkheologiia*, 1, s. 34-41.

Skoryi, S. A. 1990b. *Kurhan Perep'atykhka*. Kyiv: Naukova dumka.

Skoryi, S. A. 2003. *Skify v Dneprovskoi Pravoberezhnoi Lesostepi. Problema vydeleniia iranskogo etnokulturnogo elementa*. Kyiv: IA NANU.

Skoryi, S. A., Khokhorovski, Ya. 2018. *Bolshoi Ryzhanovskii kurgan*. Kiev: Oleh Filiuk.

Tatarinov, S. I., Kravets, D. P., Kopyl, A. G. *Drevnosti Bakhmutskogo kraia (arkheologicheskie ocherki)*. Artemovsk: Artemovskii kraevedcheskii muzei.

Khazanov, A. M. 1975. *Sotsialnaia istoria skifov*. Moskva: Nauka.

Khrekov, A. A. 2008. «Skifskii logos» Gerodota i naselenie Lesostepnogo Prikhoperia v rannem zheleznom veke. *Arkheologiya Vostochno-Evropeiskoi stepi*, 6, s. 343-361.

Shelekhan, O. V. 2016. Klynkova zbroia skifskoho typu na terenakh Skhidnoievropeiskoho Lisostepu. *Arkheologia i davnia istoria Ukrainy*, 2 (19), s. 179-188.

Shelekhan, O. V. 2017. Khronolohichna kolonka dvosichnoi klynkovoï zbroi skifskoho chasu (za materialamy pamiatok Lisostepu). In: Dmytriienko, M. F. (ed.). *Istoriia davnoi zbroi. Doslidzhennia 2016*. Kyiv: Instytut istorii NANU.

Shramko, B. A. 1962. *Drevnosti Severskogo Dontsa*. Kharkov: KhGU.

Spramko, B. A. 1984. Obrabotka kozhi v Skifii. In: Kovalova, I. F. (ed.). *Problemy arkheologii Podneprov'ia III—I tys do n. e.* Dnepropetrovsk: DGU, s. 142-156.

Kristiansen, K. 2002. The tale of the sword — swords and swordfighters in Bronze Age Europe. *Oxford journal of archaeology*, 21, 4, p. 319-332.

Skory, S., Chochorowski, J. 2010. About one group of parade swords of Scythian Age. *Extras din Istros*, XV, p. 267-281.

Westhausen, I. 2018. Early Iron Age hoards between Britany and the Carpathian basin — a preliminary review. In: Nebelsick, L. D. (ed.). *Archaeologica Hereditas. Sacred space: contributions to the archaeology of belief*. Warsaw, p. 135-148.

O. V. Shelekhan, V. A. Kyrkach

SCYTHIAN SWORD FROM SLOVIANSK

Recently new chance find of the Scythian long sword was presented in the Sloviansk regional museum. Thanks to attention of activists and officials, it was restored in a proper manner.

The sword has zoomorphic antenna pommel, triangular crossguard and long blade with grooves. Due to analogies from the burials, this sword dates by the middle — late 5th century BC. Similar finds are known from Beresniahy, barrow 4, Aktash, barrow 48 and others.

This period was time of permanent conflicts and instability in Northern Black Sea region. For example, such prominent sites as Motronyn and Western Bilsk hillforts became desolate. It is interesting that range of 5th century BC bladed weapon was very wide.

At the same time, Sloviansk region was sparsely populated frontier of the Scythian culture. However, there are known some individual weapon chance finds and separated burials. They are located near the watershed route that later was named Muravskii way. We can assume that they mark area of nomad's strategic interests and points of clashes for the salt lakes and fertile floodplains in the Siverskii Dinets basin. In addition, it should be noted that hypothesis about chance finds of swords as remains of Ares's altar has no reliable evidences.

Keywords: Scythian culture, Siverskyi Donets Basin, sword, chance find, restoration.

Одержано 3.03.2019

КИРКАЧ Віталій Анатолійович, науковий співробітник, КЗ «Слов'янський краєзнавчий музей», вул Банківська 31, Слов'янськ, 84122, Україна, vitalijkirkac25@gmail.com.

KYRKACH Vitalii Anatoliiovych, Research fellow, Municipal Public Institution «Sloviansk regional museum», 31 Bankivska Street, Sloviansk, 84122, Ukraine, vitalijkirkac25@gmail.com.

ШЕЛЕХАНЬ Олександр Володимирович, кандидат історичних наук, науковий співробітник, Інститут археології НАН України, пр. Героїв Сталінграда 12, Київ, 04210, Україна, oleksandr_shelekhan@iananu.org.ua.

SHELEKHAN Oleksandr, Candidate of Historical Sciences, Research fellow, Institute of Archaeology, National Academy of Sciences of Ukraine, 12 Heroiv Stalingradu ave. Kyiv, 04210, Ukraine, oleksandr_shelekhan@iananu.org.ua.